

EL RETAULE
GÒTIC
DE LA BOVERA
I EL CASTELL
DE GUIMERÀ

Per Joan Duch i Mas

6

0. INTRODUCCIÓ

1. ELS RETAULES DE LA BOVERA I GUIMERÀ
2. VIDA I OBRA DE FRANCESC SOLIVES
3. EL RETAULE GÒTIC DE LA BOVERA
4. EL CASTELL DE GUIMERÀ
5. ELS RETAULES I EL MUSEU DE VIC

0. INTRODUCCIÓ

ELS retaules gòtics de Guimerà, avui al Museu Diocesà de Vic, han estat poc estudiats, coneguts i valorats; darrerament, i amb motiu d'exposicions¹ d'algun treball² o com a estampa d'un segell de Nadal³, són encara notícia i de recent actualitat.

Dels dos retaules gòtics, un fa referència al de Ramon de Mur, datat per volts de 1412⁴, conegut com l'obra del Mestre de Guimerà, i el de la Bovera, obra de Francesc Solives.

Aquestes dues obres se salvaren de la gran foguera del 25 de juliol de 1936, on desaparegueren totes les obres, retaules i el mateix orgue. Sortosament els retaules gòtics eren ja a Vic.

1. EL RETAULE DE LA BOVERA I EL CASTELL DE GUIMERÀ

Poques coses han quedat escrites i inventariades, la de l'arxiu parroquial també va veure desaparèixer importants documents, objectes i altres elements històrico-artístics.

Del retaule de Ramon de Mur i de la seva vida i obra ara tenim una certa documentació i dades, però poques referències sobre la datació exacta del retaule de Guimerà, així com del possible contracte de l'obra, encara no localitzat.⁵

Del retaule de la Bovera, a més de les poques dades i de l'estudi de l'obra, poc sabem de la vida i de la documentació contrastada dels retaules que li són atribuïts a l'autor.

Amb motiu de preparar un treball sobre el castell de Guimerà hem pogut seguir la història del «castell d'onze torres» que la tradició ha volgut fer bastir on ara hi ha la desventrada torre de l'homenatge, una fortalesa medieval que la voldríem situar en el seu real i versemblant context històric i arquitectònic. La tradició que ha arribat fins a l'actualitat ha venut una història enmig de passadissos i de túnels que comunicaven el castell amb l'església i amb el portal de Tàrrega, prop del carrer Major.

Cal ara començar a dir la veritat i contrastar aquella tradició oral que s'aguantava possiblement en el retaule de la Bovera, de F. Solives.

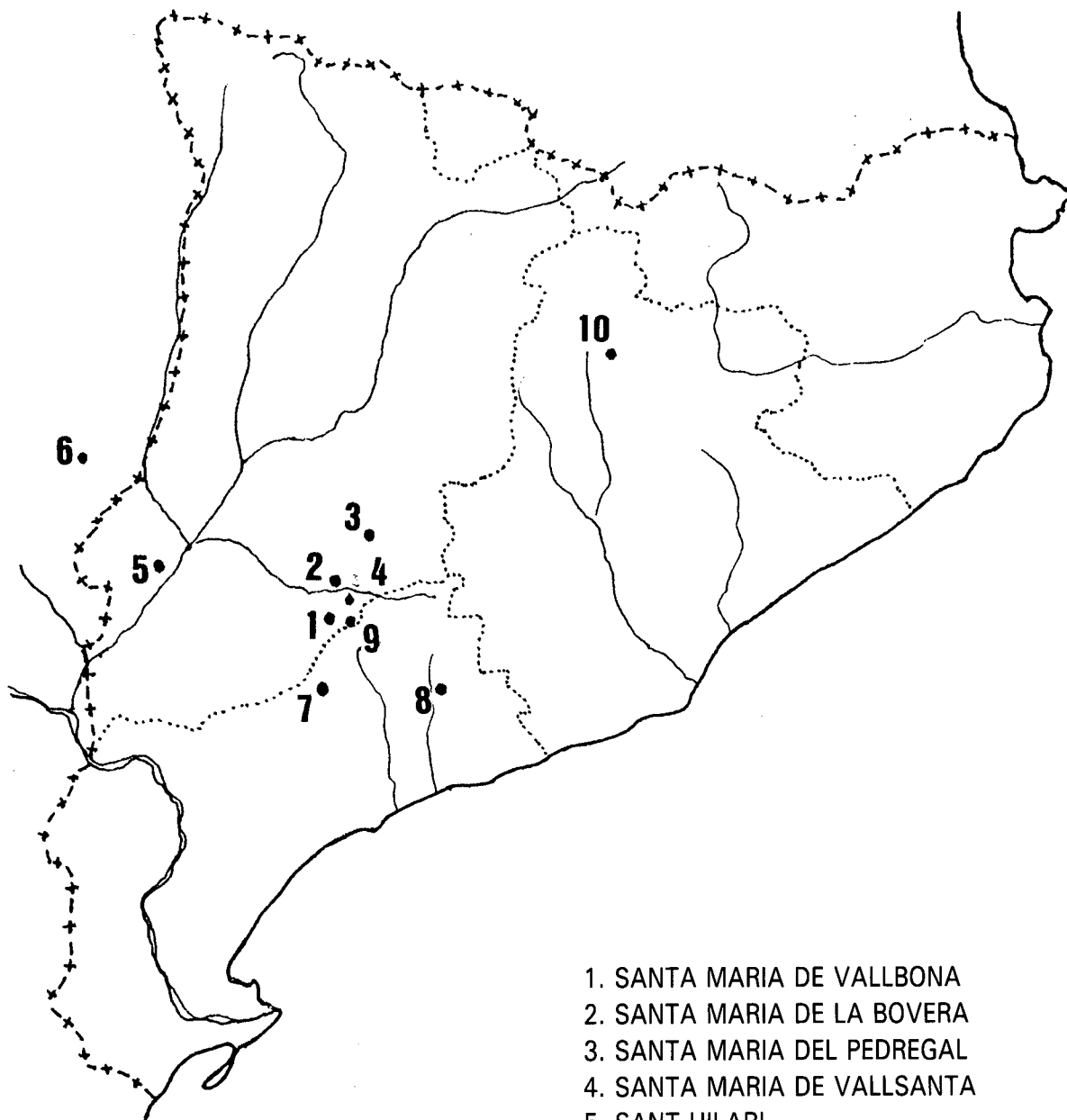
2. VIDA I OBRA DE FRANCESC SOLIVES

Poques dades i dates fidedignes hi ha documentades sobre la vida i l'obra del retaulista gòtic Francesc Solives. Els darrers estudis han confirmat que era fill de Banyoles, comarca del Pla de l'Estany, i sembla que treballava allí vers l'any 1480, segons el contracte de l'obra realitzada per a Sant Llorenç de Morunys⁶.

També hi ha constància del seu pas per Tarragona, on possiblement tenia obert un taller i on podia haver pintat algunes obres, entre altres el retaule de la Bovera, l'any 1481,⁷ ja en els darrers anys de la seva vida d'autor de retaules.

Les obres atribuïdes a Solives i els corrents pictòrics, que tenien molta força en aquells moments en terres de l'Aragó, el fan també resident a l'entorn de Calataiud.

Tots els historiadors estan d'acord en el seu origen com a fill de Banyoles i que el seu cognom és freqüent al Pla de l'Estany, tant el de Solives com la seva variant Olives. En els darrers treballs també és citat Francesc Solives (o ça Olives).⁸

1. SANTA MARIA DE VALLBONA
2. SANTA MARIA DE LA BOVERA
3. SANTA MARIA DEL PEDREGAL
4. SANTA MARIA DE VALLSANTA
5. SANT HILARI
6. EL PATROCINI
7. POBLET
8. SANTES CREUS
9. EL TALLAT
10. VALLDAURA

Referent al nom, Sanç Capdevila⁹ el cita com a Francesc Olives; J. Camon Aznar¹⁰ l'anomena Francisc Solives; J.F. Rafols¹¹, Francisco Olives i en el contracte del retaule de Sant Llorenç de Morunys hi ha escrit Francesc Solibes.

Segons Sampere i Miquel, «Francesc Solives fou fill de Nicolau ces Olives, pintor divorciat de la seva esposa Antigosa per constar en escriptura de 27 d'octubre de 1447 en el manual de Pere Devesa»¹².

Un petit problema sobre el nom ha fet observar que aquest retaulista, autor de l'obra de Sant Llorenç de Morunys, fill de Banyoles, podia ser diferent del pintor de Tarragona i autor de les taules de la Bovera, però no sembla així.

El nom de Solives figura entre els membres d'una família d'artistes de Tarragona, al segle XVI. És conegut un Francesc Solives treballant a Tarragona entre 1527 i 1575¹³.

A més dels pocs coneixements de la biografia, hi ha altres problemes de variants estilístiques i de treballs de copistes deixebles de pintors o ajudants fan que a vegades el retaulista hagi signat el contracte i l'obra l'hagi acabat altre pintor, cosa que crea problemes d'estils i d'identificacions.

Darrerament, en una subhasta d'art a Londres, sembla que es va vendre una obra atribuïda a Jaume Huguet, quan realment era del retaulista Francesc Solives.

Recents treballs d'investigació han fet possible identificar alguns retaules en terres d'Aragó, atribuïts a Francesc Solives i han fet pensar, amb més dades, sobre la possibilitat que aquest pintor no treballés ni tingués cap taller en aquelles terres.¹⁴

Obres documentades

Entre les obres atribuïdes a Francesc Solives hi ha documentats, el *Retaule de la pietat*, de Sant Llorenç de Morunys, i el del Santuari de la Bovera¹⁵.

Obres atribuïdes: el retaule amb escenes de la vida i mort de Sant Joan Baptista, actualment al Metropolitan Museum de Nova York; *La taula de Sant Bartomeu*; *la taula de la Visita de la Mare de Déu al temple*, al museu Lázaro Galdiano de Madrid; *La Crucifixió*, venuda per l'església parroquial de Tobed (Saragossa); *La taula de Sant Cosme*, de l'església parroquial de Tobed i, uns retrats de sants i profetes en el fons d'obra del Museu Nacional d'Art de Catalunya, de Barcelona.

Actualment, nous estudis van investigant l'obra de Francesc Solives a través d'alguns contractes i, pel seguiment de la pinzellada, de les formes, de l'estil, del color i de la composició es van contrastant les seves obres i situant en el seu context històric-artístic¹⁶.

3. EL RETAULE GÒTIC DE LA BOVERA

L'any 1929 Sanç Capdevila en el llibre sobre el santuari de la Bovera féu la primera descripció del retaule:

«Aquell retaule era obra del pintor tarragoní, Francesc Olives (1481); constava de nou quadres o taules dividides en tres compartiments dels quals el del mig era de major alsada que la dels laterals; la taula central representava la mort de la Verge, al damunt d'aquesta hi havia l'història de l'invenció de la santa imatge de la Bovera i al cim el Calvari; al costat dret hi estaven representades els misteris de l'Anunciació, el Naixement de Jesús i la Epifania; a la banda esquerra, la Resurrecció de Jesucrist, l'Assumpció de la Verge i la vinguda de l'Esperit Sant sobre el Colegi Apostòlic.

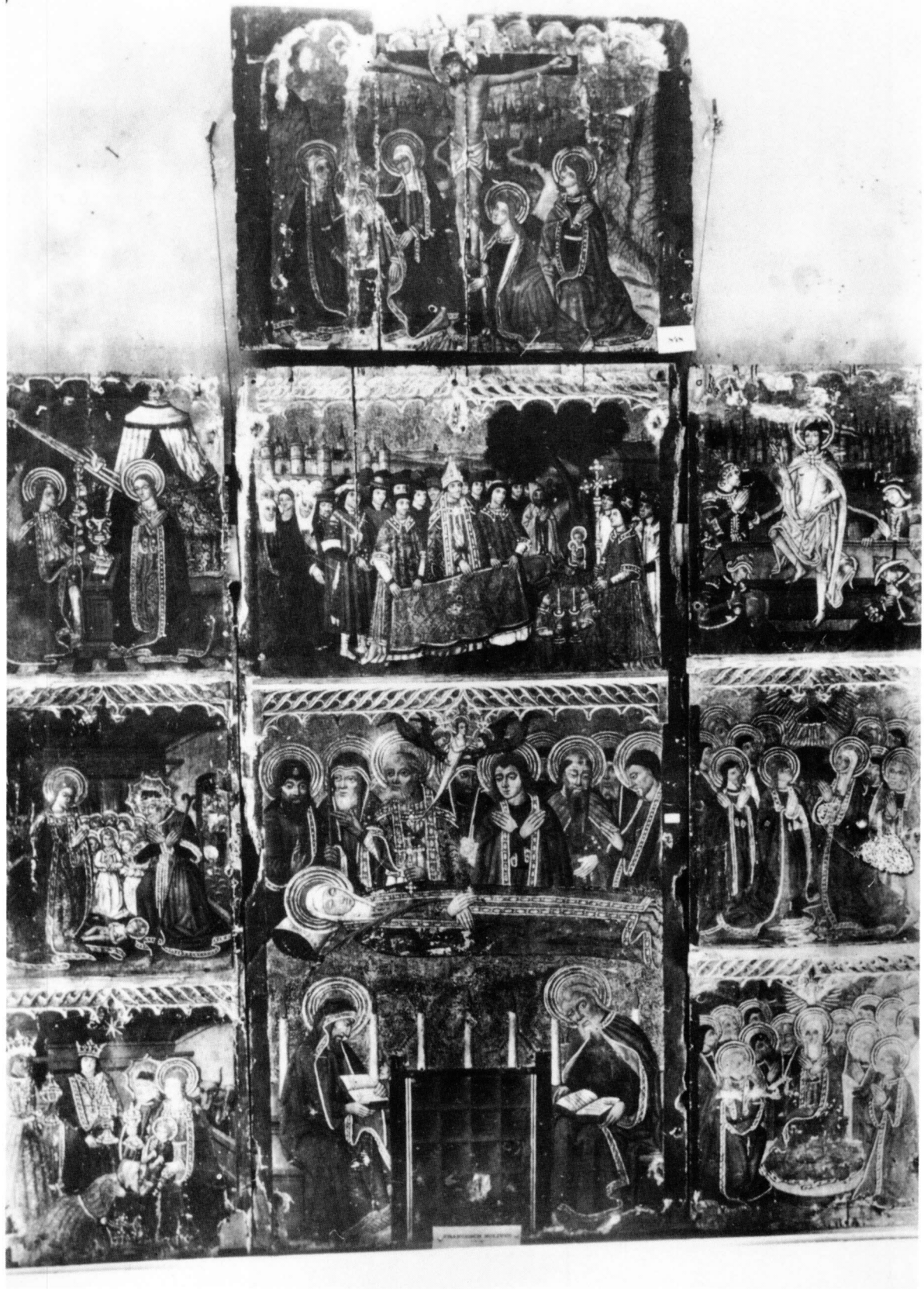
»En la taula de la troballa de l'imatge s'hi ovira a primer terme un Preste mitrat, revestit amb capa pluvial i assistit de dos ministres amb llurs dalmàtiques i servant tots tres el litúrgic gremial; a la dreta un personatge vestit a la faïç de senyor feudal i a l'esquerra el pastor amb caputxa y gayato aginollat juntament amb el bou davant de l'imatge de la Mare de Deu col.loca-

Exterior de la Bovera després de les obres de meitat del segle XVIII.

Interior de l'ermita de la Bovera a l'actualitat. Altre retaule actual es va construir després de la guerra.

Retaula de Francesc Solives amb totes les taules conservades al Museu de Vic.

Retaule de Francesc Solives que representa la trobada de la Mare de Déu de la Bovera al costat de l'alzina i d'una capelleta. Al fons, part d'un castell que ha portat una petita investigació per a aquest treball.

La Ressurrecció del retaule de la Bovera, amb el castell al fons. (Fotografia: Arxiu Mas).

da en la soca de l'alzina; als peus de la clerguecia hi figuren dos escolanets agenollats amb sengles candelers a la ma i vora d'ells el sotsdiaca que fa de creuer. A segon terme una multitud de frares i monges cistercienses i a l'enllà s'hi oviren les torres i marlets d'un sumptuós castell feudal»¹⁷.

Aquest castell va fer pensar a l'autor que podia ser el de Guimerà i, en altre llibre, el publicà com un gravat referent a la dita fortalesa.

En aquesta obra, Solives es revela com un artista més dur en l'esquematisme de les figures i de les formes, cosa que podria fins i tot fer pensar en la intervenció d'ajudants¹⁸.

4. EL CASTELL DE GUIMERÀ

Una de les característiques de la pintura en les obres sobre retaule de Francesc Solives és tenir molta cura dels paisatges representats, i especialment en els fons de cada una de les taules. Els seus paisatges tenen una bellesa singular i volen representar l'entorn on anirà destinat el retaule.

Els estudiosos de l'obra de Solives hi volen veure en cada una clares influències de l'entorn on el va pintar o anava destinat. Així es parla que degué transitar per Sant Llorenç de Morunys i contemplar el paratge de les seves muntanyes i la força farèstega del seu indret; altres volen veure la tranquil·litat i l'equilibri harmoniós del Pla de l'Estany o la claror oberta i de bona llum de les comarques de Tarragona.

No hi ha cap referència als fons del retaule de la Bovera i cal pensar que la seva inspiració fos motivada pel seguit de castells que hi havia a la vall del Corb, especialment els més pròxims de Ciutadilla i de Guimerà¹⁹.

De les nou taules que formen el retaule de la Bovera, a tres hi ha al fons un castell i un paisatge; són els referents de la Crucifixió, la trobada de la Mare de Déu de la Bovera i el de la Resurrecció.

Aquest castell que es mostra molt esplendorós en dos de les taules i, més retirat i en un costat, en l'altra, sembla més un exemple d'una fortalesa medieval típica del segle XV, però molt difícil de poder situar, per les seves característiques, a l'entorn de la Bovera i de la mateixa vall del Corb.

Realment al dibuix hi ha onze torres principals i una zona completament emmurallada.

Guimerà al segle XV tenia un fortificat castell però, per les restes, la ubicació i el possible traçat urbanístic es podria configurar entre els castells que s'han edificat al voltant de la torre de guaita, i tindria una possible semblança amb les característiques arquitectòniques del de Verdú²⁰.

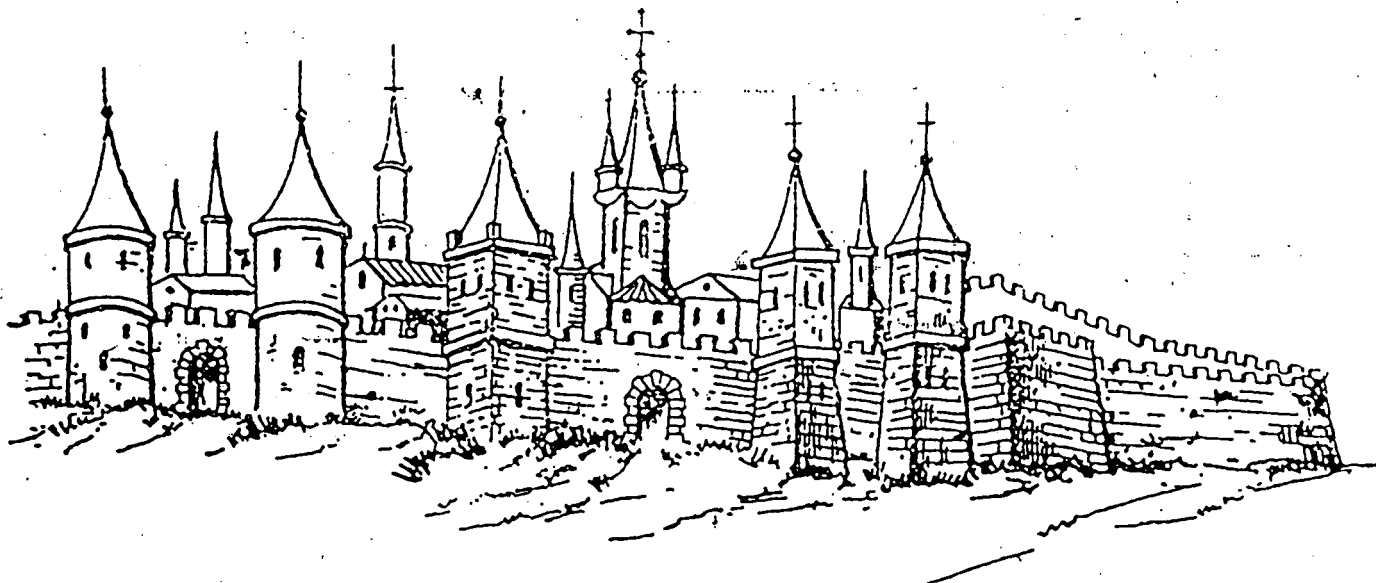
A la pregunta com era el castell de Guimerà al segle XV poques respostes concretes i fidedignes es poden donar. Poques dades tenim sobre la configuració externa del castell i per uns documents tenim una descripció de les dependències internes, però falten molts detalls per saber del conjunt arquitectònic que formaven els edificis que es configuraven a l'entorn de la torre de l'homenatge.

Entre la documentació podem citar

a) La descripció que cita Sanç Capdevila i que fa referència a un episodi sobre lluites dinàstiques que dividien el camp de Tarragona en dos bàndols a la 2a meitat del segle XIV: «el pres fou transportat secretament al castell de Guimerà, el qual estava fora del territori de la Iglésia i del qual llevors n'era senyora Guèvara de Rocaberti, viuda de Guerau Alemany. La host tarragonina, burlada a l'Albiol, es dirigí vers Guimerà amb el propòsit d'assetjar la població i barrejar el castell fins a deslliurar el pressoner; però en presentar-se l'exercit davant de la fortificada vila, el veguer Copons qui menava la forsa, atenant que aquella fortalesa era inexpugnable, desistí de atacar-la i es retirà als contorns de Constantí»²¹.

b) La distribució interna del castell: «En la planta baixa després del portal d'entrada hi havia un pati descobert, on hi havia la cisterna i el safareig; a l'una banda el celler amb dos departaments i a l'altra l'estable, la botiga dels grans i una rebotiga per a dipositar-hi els fruits delmals; vorera a l'escala, la cambra oliera; el replà de mitja escala, el pastador.

»Al pis principal hi havia vuit cambres i de més el menjador, la cunya, el rebost i el saló.

Dibuix extret per J. Molas

El castell de Guimerà segons una taula catorzencentista de l'invençió de l'imatge de la Bovera, pintada per Francesc Solives en 1481.

Dibuix del proposat castell de Guimerà, publicat al llibre de Mn. Sanç Capdevila, El Castell de Guimerà, Tarragona, 1927.

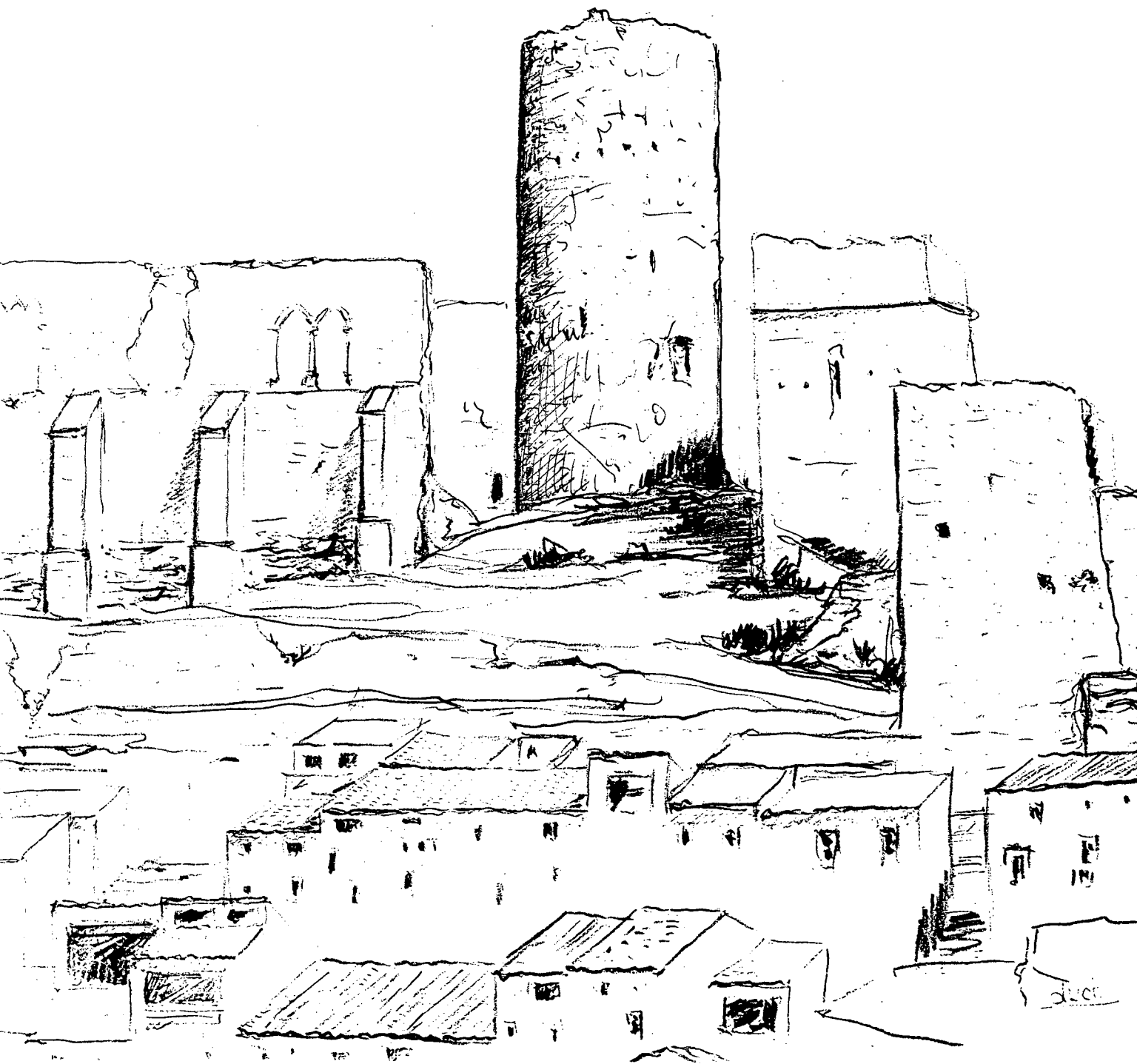
- »A la golfa el guarda robes; i demunt de tot un terrat, sobre el qual encara s'hi enlairava la torre de guaita»²².
- c) Pel setge de Guimerà, durant la guerra carlina, setembre de 1835, el castell estava sencer i s'hi van fer fortes les tropes carlines en número d'unes quatre-centes seixanta-tres persones.²³ Aquelles fets de guerra foren els causants de l'enfonsament de part de les parets i de la muralla. Sembla que fou l'any 1905 quan la torre de l'homenatge es va esberlar a causa de les esquerdes i de les pluges.
- d) Per una fotografia del mes de juny de 1885 d'una panoràmica de Guimerà es pot observar que la torre de guaita o de l'homenatge és sencera; encara es pot veure part de la façana sud amb quatre contraforts i les restes i espais de dos finestrals; al costat est i a la paret-muralla que unia el castell amb l'església es pot veure una torre cantonera i una altra paret al fons.

5. ELS RETAULES I EL MUSEU DE VIC

Molt aviat farà cent anys que els retaules gòtics de Guimerà són al Museu Diocesà de Vic i poques dades hi ha d'aquests anys, des que varen ser traslladats, ni de com es va fer aquesta venda, intercanvi o consens entre la parròquia de Guimerà i el bisbat de Vic. Cal, però, agrair que mercès a aquest trasllat oportú es va salvar molt del patrimoni cultural català.

«Entre el 1882 i el 1891 el retaule es vengué al Museu Episcopal de Vic, sense permís de l'Arquebisbe Vilamitjana, que quedà molt disgustat»²⁴.

Segons el Dr. Junyent, «aquestes taules figuren al Museu de Vic des de 1891»²⁵. Per altra part consta que aquest retaule ja figura en el primer catàleg inventari publicat pel museu el 1893. Hi ha també una altra possibilitat, no contrastada, que juntament amb altres peces, fou deixat, a l'Exposició Universal de Barcelona de 1888, abans de l'obertura al públic del Museu de Vic, inaugurat en 1891²⁶.

Dibuix de les restes del Castell de Guimerà, segons una fotografia de 1885. (Dibuix de J. Duch).

El retaule de la Bovera i el castell de Guimerà

Els motius dels trasllats dels retaules a Vic no han quedat documentats. Pel que fa al de Ramon de Mur, la principal causa fou, molt possiblement, les obres que es realitzaren al presbiteri a l'absis de l'església gòtica.

Una gran paret tancava l'església al fons, per l'est, i fou enderrocada l'any 1861 i desmuntat el retaule. Durant l'any 1863²⁷ es feren els plànols per allargar-la i acabar amb un absis, i foren construïts un nou presbiteri i una nova sacristia.

En aquella alta i ampla paret que tancava l'església hi havia antigament el retaule de Ramon de Mur, que fou desmuntat i guardat. Les obres es feren a partir de 1865 i molt aviat el poble de Guimerà necessitaria un nou i modern retaule per a l'acabament de l'església.

«L'any 1894 es construeix el nou retaule, neogòtic, de valor ínfim. Aquest és construït per Jaume Sarreny i Canela de Tàrrrega i daurat i pintat 1919 per Joan Homs de Reus.

»Era dedicat a l'Assumpció de la Verge. Constava de Tres cossos superposats: l'inferior, d'1,9 m. estava constituït per quatre columnes angulars acabades en els extrems amb agulles. En el segon cos, d'1,7 m. apareix en el centre un gran sagrari per a l'exposició de la custòdia. L'envolten dos baixos-relleus quadrangulars d'1 m: en el de la dreta un llibre i un llir, i en l'altre les eines de paleta. Corresponent als dos sant que tenen damunt, en el tercer cos (d'1,75 metres) respectivament sant Josep i sant Antoni de Pàdua.

»Entre les dues imatges una capelleta amb la imatge de la Mare de Déu Assumpta, d'1,7 m. i damunt d'un pedestal més alt, imitant un retaule gòtic»²⁸.

Aquest retaule de Ramon de Mur, format per unes 29 taules, que ocupava un gran espai pla de la paret de l'altar major, després de les obres podria haver quedat desat a la rectoria.

El retaule de la Bovera també va seguir un fosc itinerari. Importants obres de restauració total del santuari, durant els anys de 1726 al 1730²⁹ varen fer guardar el retaule gòtic i, més tard, passà al Museu de Vic.

Després, el 18 de febrer de 1941 es contractava una obra amb Josep M.ª Jujol i Gibert, constructor del nou altar major, fet d'alabastre i dedicat a Santa Maria de Guimerà.²⁴ Seguint la història, el 28 d'octubre de 1942 hi ha el decret del Vicari General, pel qual el senyor rector de Guimerà pot beneir l'altar i el sagrari. La inauguració es féu solemnement l'any 1946³⁰.

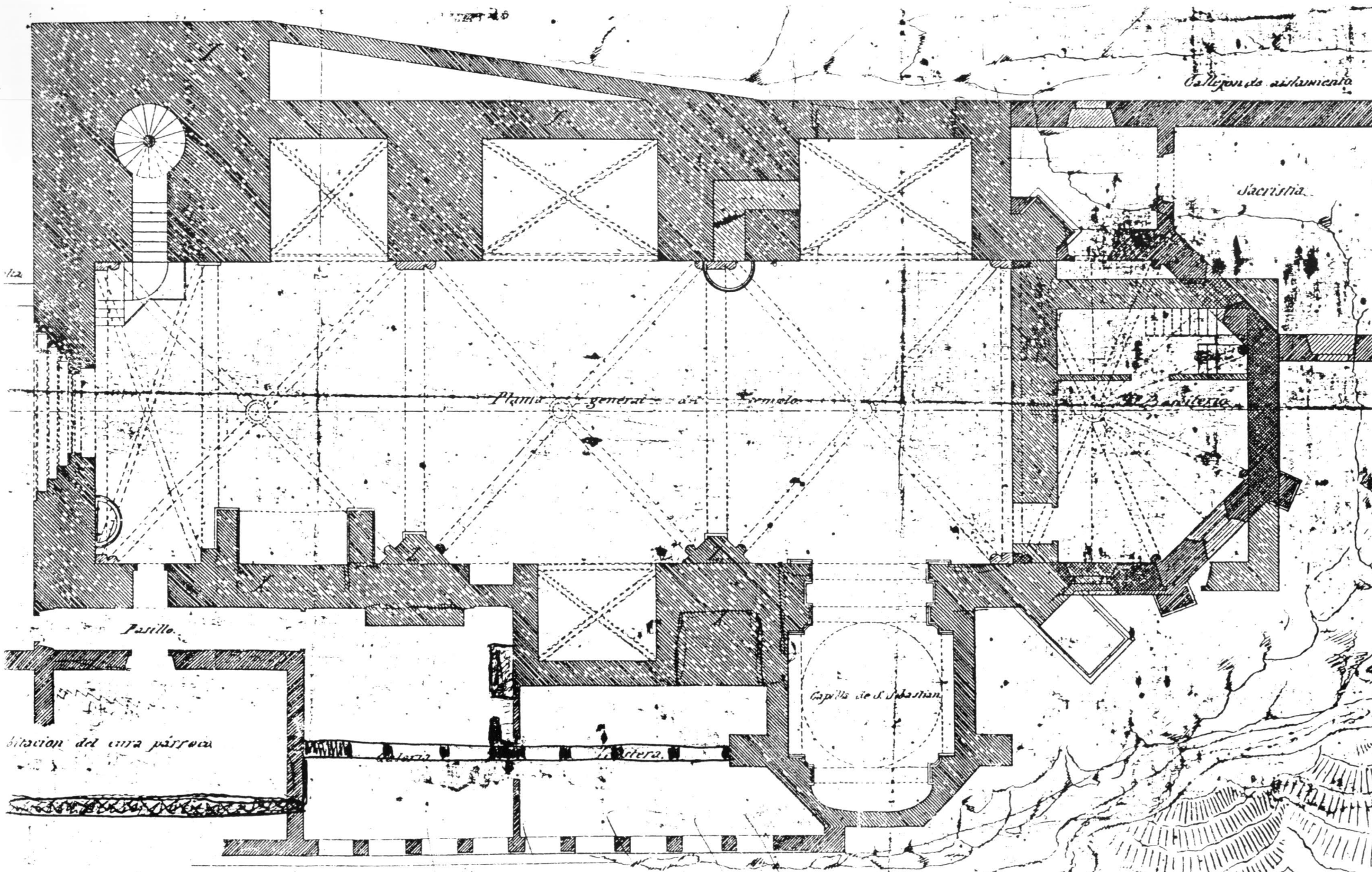
Avui el retaule de Jujol és una obra d'art del modernisme català dins d'una església gòtica. Darrerament s'està investigant sobre l'obra d'aquest arquitecte, deixeble de Gaudí, i no ha estat fàcil veure com uns estudiosos nordamericans varen venir a Guimerà a observar i a estudiar el retaule i l'altar major de Jujol.

Després de la venda i de la gran foguera, l'art gòtic i el neogòtic han deixat pas a una obra de línia gaudiniana.

CONCLUSIONS

Després d'aquests breus apunts històrics es poden treure algunes conclusions sobre el castell de Guimerà, el retaule de Francesc Solives i la tradició.

1. Poder fer el seguiment d'una tradició oral fonamentada en un dibuix d'un llibre.
2. Assegurar que no hi havia cap túnel o passadís que anava del castell a l'església per la paret interior de la muralla, com s'ha pogut comprovar.
3. Que era impossible un túnel pel fort desnivell del terreny, que anava des del castell al portal de Tàrrrega. Sí que hi ha la possibilitat d'un pas entre els baixos d'una casa de prop del portal, que podria comunicar fora de la vila o del portal.
4. Observar com un pintor d'un retaule pot enriquir el fons d'una taula amb un paisatge, en aquest cas, amb un castell, per omplir una determinada escena exterior.
5. Comprovar que els retaules del segle XV tenen buits per a investigar i identificar.
6. Saber que la desaparició de les obres d'art dels nostres pobles no ha estat mai clara i, menys, raonada als seus habitants.
7. Comprovar els recursos d'identificació d'un retaule i les seves aportacions històrico-artístiques a través dels personatges, escenes i el mateix paisatge.
8. Poder observar com el mateix castell està repetit en tres taules.
9. Comprovar la impossibilitat arquitectònica de bastir aquella fortalesa en l'espai actual de les restes a l'entorn de la torre de l'homenatge.

Plànol de les reformes de l'església gòtica, de l'any 1863. Es pot observar la paret que tancava l'església abans de fer l'absis.

Absis de l'església de Guimerà, construït el 1865. (Dibuix de J. Duch).

La torre de l'homenatge, que possiblement es va esberlar l'any 1905.

NOTES

1. THESAURUS. *L'art als bisbats de Catalunya 1000/1800*, Barcelona, 24 desembre 1985-2 març 1986. MIL.LENUM, del 3 de maig al 25 de juny de 1989, BARCELONA.
2. DUCH MAS, J.: «Ramon de Mur, amb taller a Tàrraga autor del Retaule de Guimerà, (s. XV)». Dins *Recerques Terres de Ponent. VIII*, Tàrraga, 1980.
3. SEGELL DE NADAL, 1985. El naixement del retaule de Guimerà de Ramon de Mur, Museu de Vic.
4. ALCOLEA I BLANCH, S.: «L'obra pictòrica de Ramon de Mur Muesu Episcopal de Vic», dins *Vic*, 1982.
5. CAPDEVILA SANÇ. *Santa Maria i Sant Esteve de Guimerà. Notes històriques*, Patronat de la Mare de Déu de la Bovera, 1986, pàg. 66.
6. GUDIOL, J., ALCOLEA, S.: *Pintura gòtica catalana*. Heraldo de Aragón, Zaragoza, 1986.
7. CAPDEVILA SANÇ: *El Santuari de la Bovera*, Tarragona, 1929.
8. GIMFERRER, Jordi: Aquest gran desconegut... FRANCESC SOLIVES, Mestre gòtic banyolí, dins *revista de Banyoles 701*, octubre 1989, pàg. 13.
9. CAPDEVILA SANÇ: *El Santuari de la Bovera*, citat.
10. CAMON AZNAR, J.: *Summa Artis*, tom XXII, pàg. 461.
11. RAFOLS, S.F.: Diccionario biográfico de artistas de Cataluña, Barcelona, 1951, pàg. 266.
12. SANPERE I MIQUEL, S.: *Los cuatocentistas catalanes*, Tomo II. Barcelona 1906.
13. GIMFERRER, J.: *Aquest gran desconegut...* citat, pàg. 14.
14. MAÑAS, F.: *Pintura gòtica aragonesa*, Col. bàsica aragonesa, Guara, Zaragoza, 1979.
15. RAFOLS, S.F.: Diccionario biográfico... pàg. 266.
16. SALANOVA, D.: *Historia de la Villa de Tobed*, Heraldo de Aragón, Zaragoza, 1986.
17. CAPDEVILA SANÇ: *El Santuari de la Bovera*, citat pàg. 32.
18. GIMFERRER, J.: *El gran desconegut...* citat, pàg. 14.
19. Al segle XV els castells de Ciutadilla i Guimerà, si bé eren uens forteses, no hi ha cap punt de referència que fossin el model de l'artista.
20. Una torre de guaita, un pati i unes edificacions al seu voltant formant un recinte emmurallat i que després donarà lloc a una vila.
21. CAPDEVILA SANÇ: *El castell de Guimerà*, Tarragona, 1927, pàg. 12.
22. CAPDEVILA SANÇ: *El castell de Guimerà*, citat, pàg. 12.
23. FERRER, M., TEJADA, D. ACEDO, J.F.: *Historia del Tradicionalismo Español*, Editorial Católica Española, S.A., Sevilla, 1947, Tom IX, pàg. 150.
24. CAPDEVILA SANÇ: *Santa Maria i Sant Esteve de Guimerà*, citat, pàg. 69.
25. Carta rebuda per l'autor amb data de Vic, 29 d'abril de 1967.
26. GIMFERRER, J.: *El gran desconegut...* citat, pàg. 13-14.
27. Segons el plànol amb el projecte de construcció del presbiteri, guardat l'Arxiu Històric Arxidiocesa de Tarragona.
28. CAPDEVILA SANÇ: *Santa Maria i Sant Esteve de Guimerà*, citat, pàg. 69.
29. CAPDEVILA SANÇ: *El Santuari de la Bovera*, citat, pàg. 19-27.
30. CAPDEVILA SANÇ: *Santa Maria i Sant Esteve de Guimerà*, citat, pàg. 69.